

O kolaboraciji v Sloveniji v letih 1941–1945

Dr. Janez Jerovšek: foto: Matic Štojs, Urban Cerjak, Gregor Pohleven

Naj najprej povemo, da je avtor te knjige Gregor Kranjc, sin slovenskega emigranta – pri tem ne vemo ali političnega ali ekonomskega –, ki živi v Torontu v Kanadi. Na Univerzi Brock predava sodobno evropsko zgodovino. Ta knjiga je izšla pri University of Toronto Press leta 2013 in eno leto kasneje še v slovenskem prevodu. Predmet knjige je omejen na kolaboracijo v Sloveniji v obdobju 1941–1945. Avtor je doslej o tej tematiki zbral veliko podatkov.

Če zgodovinar, ki prikazuje določeno obdobje iz naše zgodovine ali določen segment iz obdobja, kot je kolaboracija, potem mora izhajati iz določenega pojmovno kategorialnega aparata, v okviru katerega poteka njegovo razumevanje materije, ki jo obravnava. V tem pojmovnem okviru bi avtor, ki se specializira na kolaboracijo, moral pojem kolaboracije najprej natančno opredeliti in uporabiti uveljavljeno pravno ali drugo definicijo ter potem posamične oblike kolaboracije – kot so vojaška, upravna, politična, ideološka, gospodarska, prostovoljna, prisilna kolaboracija – opisati in ovrednotiti.

Dve poti Lahko pa bi avtor uporabil definicijo kolaboracije standardnega dela Wernarja Ringsa »Leben mit dem Feind«, ki se nanaša na sodelovanje narodov, ki so jih napadli nemški nacionalni socialisti, od leta 1939 do 1945. Rings razlikuje med brezpogojno, pogojno, taktično in nevtralno kolaboracijo.

Druga pot je ta, da avtor k empirični materiji, to je k raznoterim oblikam kolaboracije, ne pristopa na podlagi pojmovnega aparata, temveč izbere določeno dominantno vrednoto in v njenem okviru izbira, opisuje in vrednoti kolaboracijo. Ta metodološka pot je bolj enostavna, ker avtor vsako obliko kolaboracije ovrednoti in opisuje negativno kot nedopustno, nemoralno in sprevrženo, če njegova izhodiščna vrednota tako določa.

Črno-belo ocenjevanje To metodološko pot je izbral naš avtor Gregor Kranjc v svoji knjigi. Vendar ta preprosta pot vodi tudi v pavšalno, površno, neobjektivno in črno-belo ocenjevanje in vrednotenje pojma kolaboracije. Ta pot potem vodi v opis, ki ne vrednoti motivacije za kolaboracijo, ki je pri Ringsu bistveni kriterij za ugotovitev krivde in odgovornosti. Tako je pojav kolaboracije sicer posplošeno široko opisan, vendar poenostavljen in kot tak ne dovolj objektiven.

Primeri v praksi Vzemimo vpoklic slovenskih fantov z območja Štajerske in Gorenjske v nemško vojsko kot primer pogojne kolaboracije. Vpoklicani vojaki so morali priseči nemški vojski. Naš avtor trdi, da to ni bila kolaboracija, ker možje niso imeli nobene izbire. To, da niso imeli izbire, je po vojni partija zanikala in temu ustrezno ravnala z vrnjenimi vojaki.

Ocenjuje se, da je bilo tako vpoklicanih blizu 90.000 fantov (Kranjc, str. 122), to je več, kot jih je štela NOB. Večina teh vpoklicanih fantov v starosti dobrih dvajset let dejansko takrat ni imela veliko drugih možnosti. Vedeli niso niti za morebitne posledice, to je, da bodo lahko umirali na ruski fronti ali blizu Normandije. V čem je bila njihova motivacija za sodelovanje, po kateri se presoja njihova krivda? Ko so se vrnili domov – na bojiščih jih je obležalo 9.759 –, so bili na neformalni način kaznovani. Politični sistem jih je zaničeval, obravnaval nespoštljivo, češ da so imeli tudi drugo možnost. Tudi v delanju kariere so običajno imeli težave. Politični sistem je torej obsojal njihovo kolaboracijo.

> Kanadski zgodovinar slovenskega rodu je izbral pot, ki vodi v pavšalno, površno, neobjektivno in črno-belo ocenjevanje in vrednotenje pojma kolaboracije.

Da so se dogajale tukaj velike krivice v vrednotenju te kolaboracije, vzemimo en primer. Znani partizanski pisatelj Tone Svetina je bil na Gorenjskem vpoklican v nemško vojsko. Po dobrega pol leta služenja v Nemčiji je prišel leta 1944 na dopust. Z dopusta se ni vrnil v nemško vojsko, temveč je odšel v partizane. Po končani vojni je ostal zaposlen v jugoslovanski armadi s činom kapetana. Po določenem času so ga odpustili z utemeljitvijo, da ni prostora za tiste, ki so služili v nemški vojski. S tem primerom in številnimi drugimi hočem dokazati, da površen, posplošen pogled na kolaboracijo vodi v ocenjevanje in vrednotenje, ki je neobjektivno, pristransko in tudi nepravično.

Ekonomska kolaboracija Vzemimo ekonomsko

O avtorju

Janez Jerovšek se je rodil 26. 11. 1929 v Jaršah pri Domžalah. Leta 1949 je maturiral na prvi državni gimnaziji v Ljubljani, leta 1954 pa diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Eno leto se je kot Fordov štipendist izpopolnjeval v ZDA, pol leta pa kot štipendist OECD v Nemčiji. Leta 1968 je bil izvoljen za docenta na FDV. Bil je med prvimi, ki je v Slovenijo uvajal zahodni koncept sociologije in menedžmenta. Leta 1974 ga je vodstvo partije s štirimi drugimi profesorji za deset let izločilo iz pedagoškega procesa. Po propadu socializma je bil dve leti generalni direktor RTV Slovenija, v zadnjih letih pa je bil član in predsednik nadzornega sveta RTV Slovenija. Do upokojitve je bil zaposlen na FDV kot redni profesor. Napisal je deset knjig in več kot 400 razprav.

kolaboracijo kot obliko pogojne kolaboracije. Večina tovarn in vrsta ekonomske dejavnosti je neposredno ali posredno služila okupatorju in njegovi ekonomski ali tudi vojaški moči. Avtor obsodi tovrstno kolaboracijo, »ker je omogočila izkoriščanje slovenskih človeških in gospodarskih virov, ki so bili potisnjeni v službo okupatorjevim vojaškim ciljem in so sprostili del njihovih sil za spopade s Sovjeti in z anglo-ameriškimi silami« (str. 377). Zelo lahko se je postaviti na takšno vzvišeno moralistično pozicijo, toda realno življenje ne prenese takšnega moraliziranja. Res pa je, da je partija že med vojno obsojala tovrstno pogojno kolaboracijo in jo celo prenesla v povojno kaznovanje, tudi z zaplembo premoženja. Naj navedemo takšen skoraj ekstremni primer. Po vojni, v času terorja, sta bila 16. oktobra 1946 obsojena tovarnarja iz Domžal pod obtožbo, da sta v času vojne in sovražnikove okupacije z okupatorjem gospodarsko sodelovala. Obtožba jima je očitala, da sta izdelovala šahovske figure, ki so služile za razvedrilo nemški vojski. Zato sta bila obsojena: Ivan Podržaj na dve leti zapora in Janko Zajc na deset mesecev zapora s hkratno zaplembo premoženja. Podržaj je kasneje emigriral v Francijo, Zajc pa je zbolel in preživel več kot deset let v umobolnici ter tam tudi umrl. (Sodba je objavljena v knjigi Ivana Podržaja Železna zavesa se dviga, str. 384, Studia Slovenica, Ljubljana 2006.)

Pogojna ali taktična kolaboracija Prav gotovo je bila udeležba pri vaških stražah in v domobranstvu tudi primer pogojne ali taktične kolaboracije. Krivdo za to udeležbo je mogoče ugotoviti iz motivacije. Ocena te motivacije pa je lahko različna glede na to, iz katerega pola državljanske vojne prihaja. Dejstvo je, da so bili kmetje izpostavljeni dvema vrstama nasilja: partizanskemu na eni strani ter italijanskemu in nemškemu na drugi. Oboji so jim požigali vasi.

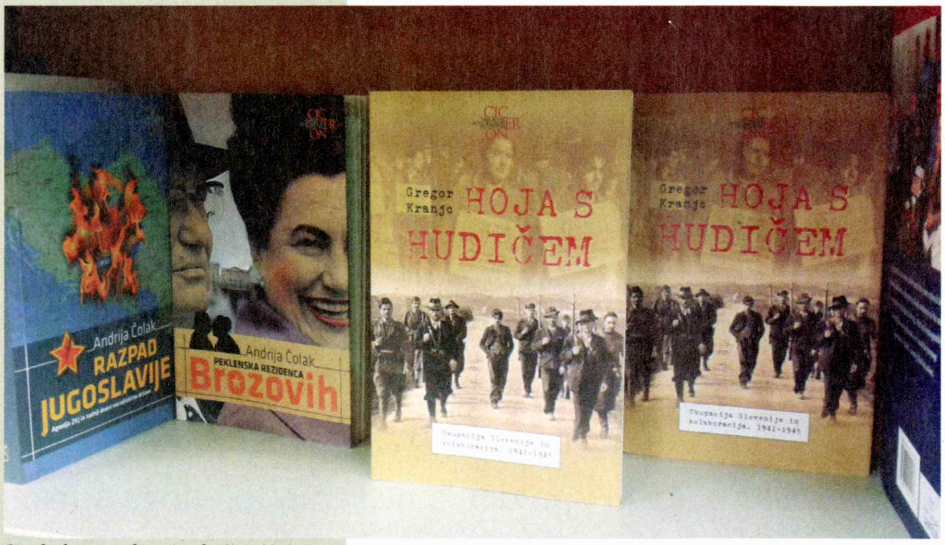
Avtor zamolči nekatera zelo pomembna dejstva, ki so opredelila ne samo tok dogajanja, ampak celotno zgodovinsko obdobje, najbolj pa kolaboracijo. Takšno zamolčano dejstvo je sklep OF, da odpor proti okupatorju, ki poteka zunaj OF, ni dopusten in se ima za izdajstvo, ki se kaznuje s smrtno kaznijo. Pri tem je treba upoštevati, da je VOS, ki jo je komunistična partija ustanovila mimo OF, začela z likvidacijami svojih nasprotnikov že leta 1941 in je to svojo vlogo opravljala celotno kolaboracijsko obdobje, ki ga avtor opisuje. Te likvidacije so bistveno vplivale na vse oblike kolaboracije in njihovo intenzivnost. Tako je VOS že v letih 1941–1942 likvidirala blizu 2.000 posameznikov, predvsem znane osebnosti s področja politike, meščanskih strank in podjetnike, ki so jih razglasili za izdajalce. To se je dogajalo, preden so nastali prva vaška straža ali domobranci. Tega pomembnega dejstva avtor ne navaja, rešuje pa svoj enostranski pristop, s tem da omeni, da so agentje VOS februarja 1942 ubili Avgusta Praprotnika, bogatega industrialca in bankirja, ki naj bi – torej bi – Italijanom izdajal partizane. Takrat so ubili tudi Lamberta Ehrlicha, znanega profesorja in teologa. Da avtor ne bi izpadel pristransko, navaja, da je maja 1942 Kardelj poročal Titu, da v povprečju vsak mesec likvidirajo šestdeset ljudi. Znanih je več tovrstnih dokumentov – ki pa jih avtor ne navaja –, iz katerih je razvidno, da je vodstvo partije prek VOS izvajalo teror. Namen je bil, da bodo žrtve iskale pomoč pri okupatorju, ki naj bi jim dal orožje, potem pa bi jih partija prek OF obsodila izdajstva. Naj tukaj citiramo znamenito pismo Edvarda Kardelja, ki ga je oktobra 1942 poslal komandantu glavnega poveljstva partizanskih čet Ivanu Mačku, v katerem pravi, da je treba neusmiljeno uničevati »belo gardo« in naročil: duhovne v četah vse postreljajte. Prav tako oficirje, intelektualce itd. ter zlasti tudi kulake in kulaške sinove (AS 1521). 17. septembra pa je Kardelj naročil Zdenki Kidrič: likvidirajte kjerkoli in karkoli morete vse tiste, za katere pred javnostjo pokažete, da so izzivači državljanske vojne v korist Italijanov (Doc 3. št. 94).

Avtor zamolči nekatera zelo pomembna dejstva, ki so opredelila ne samo tok dogajanja, ampak celotno zgodovinsko obdobje v Sloveniji, najbolj pa kolaboracijo.

V tem razvoju dogodkov in oceni kolaboracije je popolnoma opuščena vloga VOS, ki se je 1943 preimenovala v Ozno in kasneje v Udbo in je kot skrivna organizacija imela ves čas pomembno vlogo v političnem dogajanju in pomembno določala vse oblike kolaboracije. Brez upoštevanja terorja likvidacij, ki so bile zamišljene glede na učinek, ki ga bodo imele, z utemeljitvijo, da žrtve morajo biti, ostaja Kranjčeva knjiga zgodovinsko enostranska interpretacija kolaboracije v letih 1941–1945.

Kanadski zgodovinar slovenskega rodu Gregor Kranjc v svoji knjigi ne odgovori na vprašanje, zakaj so nastali vaške straže in domobranstvo in katere so bile motivacije za vstop v te vojske.

Pogled na naslovnico knjige Hoja s hudičem; okupacija Slovenije in kolaboracija 1941–1945

V tem razvoju dogodkov in oceni kolaboracije je popolnoma opuščena vloga VOS, ki se je 1943 preimenovala v Ozno in kasneje v Udbo.

Za razmišljanje o skupnem spomeniku – zmagovalcev in poraženccev – je še nekaj desetletij prezgodaj, če je sploh smiselno.

▸ **Selektivno naštevanje dejstev** Avtor ne odgovori na vprašanje, zakaj so nastali vaške straže in domobranstvo in katere so bile motivacije za vstop v te vojske. Avtor selektivno izbira informacije in podatke, ki potrjujejo njegovo metodološko izhodišče. Podatkov, ki niso ugodni za njegovo metodološko in vrednotno izhodišče, ne navaja. Ne pove, da so slovenski komunisti po paktu Molotov-Ribbentrop dve leti kolaborirali s Hitlerjevo Nemčijo. Angelo Vode, ki je protestirala proti tej kolaboraciji, so izključili iz partije, kasneje pa so jo na Nagodetovem procesu obsodili na dvajset let zapora. Prav tako ne pove, da so tudi partizani občasno kolaborirali z Italijani (ob na napadu na Turjak) in tudi z Nemci. Ne pove, da je bilo v času kolaboracije ubitih 98.732 Slovencev. Po italijanskih in nemških podatkih je padlo v Sloveniji nekaj več kot 400 Italijanov in 6.300 nemških vojakov. Ta številka je pri različnih avtorjih nekoliko različna. Največje število pobitih nemških vojakov navaja Janez Janša, in sicer nekaj manj kot tri tisoč. Ta podatek kaže, da je bilo v tej državljanski vojni, o kateri govori avtor, proporcionalno veliko več žrtev med sprtimi Slovenci kot na strani okupátorja. Ta podatek dokazuje, da je bila v ospredju revolucija, povezana z državljansko vojno, pred NOB.

S poboji je komunistična partija domobransko stran ujela v moralistično in diplomatsko zanko, iz katere se ni mogla nikoli izkopati. VOS je izvedla likvidacijo in v javnost vrgla informacijo, da je šlo za izdajalca. Nihče pa ni imel možnosti preverjati te izdaje, ki je bila prikazana kot skrivnostna. VOS je leta 1944 izvedla likvidacijo zakoncev Hribar, znanih podjetnikov, v gradu Strmol in ju razglasila za izdajalca. Kot taka sta veljala ves povojni čas za vse tiste, ki so v to hoteli verjeti. Šele leta 2000 je sodišče ugotovilo, da nista bila izdajalca, da je bil umor neutemeljen, žrtvi pa sta bili rehabilitirani. VOS,preoblečena v Ozno in kasneje v Udbo, je to svojo pobijalsko dejavnost opravljala vse do propada socializma. Prenesel jo je celo v tujino. Vse to je dokumentirano dokazal Igor Omerza v svojih knjigah, ki jih avtor žal ne pozna.

To neupoštevanje dejstev, ki za avtorjev pristranski pristop niso bila pomembna, ga je v sklepnem delu zapeljalo v površno in neobvezno meditiranje. Tako beremo polno moralnih obsodb kolaboracije, kot da je to zavržena odločitev, ki je Slovence postavila ob bok nacističnemu režimu, kot kri na rokah, ki je ni mogoče izprati, kot izkoriščanje slovenskih človeških in gospodarskih virov, ki so bili potisnjeni v službo okupatorjevih vojaških ciljev, in podobno.

Res je, da je avtor sem in tja navedel tudi kakšne misli ali stališča, ki so šla preko njegovega ideološkega pojmovanja in ozkega metodološkega kategorialnega prijema, vendar so to bolj lepotne napake kot element v strukturi njegovega pisanja.

Brez analize vzrokov za kolaboracijo Avtor v svoji knjigi opisuje razne oblike kolaboracije in jih pri tem moralno obsoja. Čeprav omenja državljansko vojno, pa je njegovo pisanje posvečeno v glavnem eni strani v tej državljanski vojni, to je domobranski. Zanimivo in dobro opisuje, v kolikšni meri je bilo prebivalstvo naklonjeno eni ali drugi strani v teh konfliktnih razmerah. In to menjanje stališč dobro opisuje glede na čas, okoliščine in krajevno območje.

A ko opisuje kolaboracijo, bi moral opisati, kateri so bili politični, sociološki, motivacijski

in drugi razlogi za njen nastanek.

Cilj NOB ni bila samo osvoboditev izpod okupatorja, temveč prevzem oblasti s strani komunistične partije. Vodstvo komunistične partije se je ves čas pripravljalo na ta prevzem. Dolomitska izjava, s katero so bile praktično ukinjene vse koalicijske partnerice v OF in komunistični partiji dana vodilna vloga, je dokaz za pripravo nasilnega prevzema oblasti. To je tudi vplivalo na potek in oblike kolaboracije, česar avtor pa ni mogel upoštevati, ker tega dejavnika ni imel v svojem modelu.

Pri branju knjige nas je najbolj zanimalo, kdaj, kje in kdo je organiziral vojaško kolaboracijo in kakšni motivi so delovali pri vsem tem. Ker smo bili pozorni predvsem na teoretično izhodišče avtorja, smo bili presenečeni, ko avtor na strani 155 piše o nastanku vaških straž in njihovi vključitvi v MVAC. To je protikomunistična organizacija, Milizia voluntaria anti comunista, ki je bila pod italijanskim pokroviteljstvom. Ustanovljena je bila junija 1942 in vanjo so bile vključene vse protipartizanske enote iz Ljubljanske pokrajine. Nikjer pa avtor ne pove, kje so nastale vaške straže in protipartizanske enote, pod kakšnimi pogoji in kaj je bila motivacija za njihov nastanek. Vse to, kar je bistveno za razlago kolaboracije, pade kot z neba.

Ta avtorjeva enostranost je potem prenesena v številne posamične oblike kolaboracije. Tako avtor navaja primere, kako so domobranske službe delale posebne sezname ljudi, ki sodelujejo z OF ali ki so ji naklonjeni. Avtor to ovaduško dejavnost obsoja, saj je obsojanja vredna. Ne ve pa ali noče vedeti, da je VOS in kasneje Ozna ves čas delala sezname ljudi, ki OF in posebno komunistom niso bili naklonjeni. Pa ni delala samo seznamov, temveč je ljudi na podlagi teh seznamov tudi pobijala, največ takoj po končani vojni. Takih enostranosti je v knjigi veliko.

V vsej knjigi neprestano polemizira z emigrantsko zgodovino kot napačno, nikoli pa ne polemizira z ortodoksno režimsko zgodovino. Govori o revizionistični zgodovini, ki hoče zgodovino razlagati drugače od tiste, ki je že napisana. Bistvo sodobnega pojmovanja zgodovine je v tem, da je zgodovino treba vedno na novo napisati, ker ni dokončno napisane zgodovine, razen temeljnih dejstev. Kdo danes še bere in verjame v nekdaj tako popularno zgodovino Vsezvezne komunistične partije boljševikov, VKP/b, ki je bila do leta 1949 pri nas znotraj partije obvezno branje?

> Slovenska družba in zgodovina bosta še najmanj sto let obremenjeni z zločini, ki so bili izvršeni v imenu zmage.

Komunistični obračun s t. i. kolaboranti Seveda je bila kolaboracija v Sloveniji poražena. Tisti, ki so bili v kolaboraciji pogojno aktivni, so plačali strašno ceno. Znašli so se v Kočevskem rogu, Hudi jami in na številnih drugih moriščih. Tisti, ki so ekonomsko sodelovali v obliki pogojne kolaboracije, so prišli pred sodišče in bili kaznovani z dolgoletno ječo, nekateri pa so bili ustreljeni. Zaplenjeno jim je bilo tudi premoženje. V njihove vile so se vselili višji partijski funkcionarji. V nekaj letih NOB so si pridobili lepo premoženje in številne privilegije. O tem ne piše naš zgodovinar.

Kriterij za ocenjevanje krivde je bila zmaga. Kdor zmaga, ima prav, kdor je poražen, je kriv in povrh še izdajalec. Vendar so iz daljše zgodovinske perspektive zmage in porazi relativne stvari. V Sloveniji, ki je politično in ideološko tako močno razdvojena, bo zmaga še dolgo dominantna vrednotna usmerjenost. Družba in zgodovina pa bosta še najmanj sto let obremenjeni z zločini, ki so bili izvršeni v imenu zmage. Zato je za razmišljanje o skupnem spomeniku – zmagovalcev in poraženccev – še nekaj desetletij prezgodaj, če je sploh smiselno. Treba bo najprej pokopati vse žrtve zločina, poiskati mrliške liste in opraviti vrsto stvari, ki so sestavni del civilizacije.

V Barbarin rov in v druga morišča, ki nas bodo desetletja obremenjevala, se bomo vedno na novo vračali. Zelo se motijo v Združeni levici in zvezi borcev, ki mislijo, da se bo to sčasoma pozabilo. Naj citiramo dr. Staneta Grando, ki pravi: »Potem ko je rov sv. Barbare obiskal zgodovinar Keith Lowe, avtor knjige Podivjana celina, smo lahko prepričani, da bo slovensko partizanstvo prišlo v anale evropske in svetovne zgodovine prav po pobojih.« In naj s tem v zvezi navedemo pogosto citirano misel Tarasa Kermauner, ki jo je napisal, še preden je bil odkrit Barbarin rov. Takole pravi: »Ta morija, ta zlom kozmosa in polisa, ta vdor zla in hudičevstva v slovenski svet sodi med najstrahotnejše v zgodovini; ne le zaradi števila pobitih, ampak enako zaradi krutosti pomora, lahkomiselnosti odločitve za pomor, sovraštva, ki je pomor spremljalo, enostranosti, s katero je bil izveden, slepote, s katero so morilci alibizirali svojo tostransko vojaško in politično korist, pri tem pa kršili vse temeljne človeške – humanistične – in božje norme« (Sveta vojna 1997. str. 144).

Tisti, ki so bili v kolaboraciji pogojno aktivni, so plačali strašno ceno. Znašli so se v Kočevskem rogu, Hudi jami in na številnih drugih moriščih širom Slovenije...

Videti je, da smo Slovenci v medsebojnem sovraštvu edinstveni v Evropi. Nekateri nas imajo tudi za najbolj izdajalski narod (Kocbek), drugi zaradi petdesetletne komunistične indoktrinacije za psihično poškodovane (Justin Stanovnik).

Knjiga brez resne dodane vrednosti S to knjigo smo dobili še eno knjigo o naši žalostni zgodovini iz obdobja 1941–1945, ki ne bo pripomogla k zmanjšanju naše razdvojenosti, kvečjemu jo bo utrdila. V knjigi je veliko novih podatkov, ki doslej niso bili tako skupaj zbrani. Način pisanja je zelo enostaven in prikupen, zato je branje zanimivo. Vsekakor pa to ne predstavlja teksta, ki bi presegal standardno filozofijo v obravnavanju tega žalostnega in težkega obdobja. V oddaji Pričevalci na RTV Slovenija v tem pogledu zvemo več na način, ki je enostaven in ni akademsko povzdignjen. Knjiga nikakor ne dosega ravni knjige dr. Tamare Griesser Pečar »Das zarissene Volk«, v slovenskem prevodu Razdvojeni narod, ki obravnava isto časovno obdobje 1941–1945. D